

ROGERS BRUBAKER: NACIONALNA HOMOGENIZACIJA I ETNIČKA REPRODUKCIJA NA EUROPSKOJ PERIFERIJ

Prevela **NIKOLINA VUJNOVIĆ**

Izvorno objavljeno u *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*, ur. Marzio Barbagli, Harvie Ferguson. Il Munio, 2009.

Dostupno na: <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/>

Povlaka koja spaja izraz *nacija-država* sadrži jedno pitanje: to je pitanje odnosa imaginarne zajednice nacije i teritorijalne organizacije države.¹ Pitanje je rijetko postavljano u zemljama poput SAD-a, većeg dijela Latinske Amerike, Japana i velikog dijela Zapadne Europe gdje su nacija i država neodvojive. Međutim, odnos nacije i države ključno je pitanje u zemljama Srednje i Istočne Europe gdje se one smatraju zasebnim fenomenima: nacija utemeljena u kulturi i posebice jeziku te država kao institucionalizirana vladavina nad određenim teritorijem.

U Srednjoj i Istočnoj Europi od sredine 19. stoljeća te kroz 20. stoljeće ‘nacionalno pitanje’ – pitanje pravog odnosa nacije i države te odnosa etnokulturalne zajednice i političkog autoriteta – bilo je jednako važno kao ‘društveno pitanje’ koje je dominiralo političkim životom i društvenom teorijom Zapadne Europe.² Dok je društveno pitanje bilo fokusirano na *ekonomsku nejednakost* utemeljenu na novoj klasnoj strukturi industrijskog kapitalizma, nacionalno se pitanje koncentriralo na posebnu vrstu *političke nejednakosti* utemeljene u novim shvaćanjima odnosa kulture i politike, shvaćanjima izazvanim usponom nacionalizma. Kroz veći dio ljudske povijesti odnos kulture i politike bio je od malog značaja vladarima ili podanicima.³ Vladari nisu imali namjeru stvaranja kulturalno homogenih populacija; podanici nisu tražili vladara iz vlastite kulture (religija je ponekad, no ne uvijek, bila iznimka pravilu (Smith, 1986)). Tek je 19. stoljeće uvelo ključne promjene. Kulturni nacionalizam je politiziran, a politika sve više ‘kulturalizirana’. Opetovano se pozivalo na izričito formuliran ‘princip nacionalnosti’ prema kojem politički autoritet treba biti temeljen na nacionalnosti. Prevladavajući normativni model nacije-države predvidio je preklapanje kulturnih i političkih granica i neprimjetno stapanje zamišljene zajednice nacije s organizacijskom stvarnošću države.

1 Pitanja se dotakao Poggi u konciznoj knjizi *The Development of the Modern State i The State: Its Nature, Development, and Prospects* (Poggi, 1978; 1990).

2 Za istraživanje nacionalnoga pitanja u Srednjoj i Istočnoj Europi vidi Brubaker et al. (2006). Nacionalno pitanje nije bilo ograničeno samo na Srednju i Istočnu Europu, bilo je politički ključno u Irskoj, Španjolskoj, Belgiji, itd. No nije bilo ključno u SAD-u nakon Građanskog rata, u Francuskoj ili Velikoj Britaniji (izuzev irskog pitanja, škotski i velški nacionalizmi nisu predstavljali značajne izazove). Te su zemlje uglavnom smatrane (čak i od srednje-europskih teoretičara poput Marxa), ‘vodećim društvima’ koja će ostatku svijeta pokazati ‘sliku budućnosti’. Zbog toga centralno mjesto u društvenoj teoriji 19. i većine 20. stoljeća nije zauzelo nacionalno već društveno pitanje. Pod time ne mislim samo na klasni sukob i klasnu strukturu, nego i na probleme i obrise modernog društva koje je nastajalo kao naslijeđe međusobno povezanih komercijalnih, industrijskih, znanstvenih, tehnoloških i demokratskih transformacija unutar nacionalnih i državnih granica uzetih zdravo za gotovo.

3 Riječima Ernesta Gellnera: ‘interes vladara je bio danak i radni potencijal podanika, ne njihova kultura (Gellner, 1994, 62).

1. NACIONALNE MANJINE I NACIONALNE DRŽAVE

Kad je, barem idejno, ako ne i u stvarnosti, povlaka između *nacije* i *države* počela pretpostavljati blisku podudarnost između tih dvaju pojmova, nastao je novi oblik političke nejednakosti: nejednak pristup nacionalnoj upravi *vlastitog*.⁴ Nacionalni su pokreti reagirali na ovu novu nejednakost (koju su, naravno, pomogli stvoriti) pokušajima uspostavljanja novih nacionalnih država kroz secesiju (u balkanskom dijelu Osmanskog Carstva, Norveškoj, Irskoj i drugdje), ujedinjavanje (Njemačka, Italija) ili oboje (Poljska). Također su uspostavljane više ili manje autonomne nacionalne uprave unutar okvira većih multinacionalnih carstava poput Mađarske.⁵

Međutim, stvaranje novih nacionalnih uprava nije moglo u potpunosti riješiti problem, nego ga je na neki način upravo pojačalo. Složena izmiješanost populacija kroz regiju učinila je nemogućim preklapanje kulturalnih s političkim granicama. Bez obzira na to gdje su granice povučene ili predložene, obuhvaćeni teritoriji su se ispostavili etnonacionalno heterogenima. Organizacija političkog autoriteta po nacionalnoj osnovi istaknula je ovaj novi oblik političke nejednakosti: manjinska pripadnost u multinacionalnoj državi značila je nešto sasvim drugo od manjinske pripadnosti u naciji-državi. Primjerice, bivanje etnokulturnim Poljakom sredinom devetnaestoga stoljeća u Prusiji bila je jedna stvar, a sasvim druga krajem istog tog stoljeća u Njemačkoj; biti češki Nijemac značilo je različite stvari za vrijeme Češke u Habsburškoj Monarhiji i za vrijeme navodne nacionalne Čehoslovačke (Broszat, 1972: 126–128; Bahm, 1999).

Nejednakost je postala akutna nakon Prvog svjetskog rata kad je politički prostor istočnog dijela Srednje Europe reorganiziran prema navodnim nacionalnim granicama i s pojavom niza novih i rekonfiguriranih nacija-država izdignutih iz pepela multinacionalne Habsburške Monarhije, Osmanskog i Ruskog Carstva.⁶ U ovim novim državama, koje su političke

⁴ Kao što je Max Weber primijetio u uvodu u raspravu o *naciji*, određeni su slojevi povlašteni samim postojanjem uprave, uglavnom pripadnici dominantne kulture. Vidi Wimmer (1997) za interpretaciju etnopolitičkog konflikta fokusiranu na nejednak pristup osnovnim političkim dobrima moderne države.

⁵ Pola stoljeća prije Prvoga svjetskog rata, Mađarska je samo nominalno bila nacija-država unutar Habsburškog Carstva. Bila je gotovo potpuno neovisna u pitanjima vlastite uprave i mnogi su drugi habsburški nacionalni pokreti tražili teritorijalne i druge oblike autonomije unutar Carstva.

⁶ Sovjetski Savez rekonstruiran je na većini teritorija Ruskog Carstva kao deklarativno multinacionalna država, no interno je organiziran po nacionalnoj osnovi kao (nominalna) federacija nacionalno definiranih država.

elite i obični građani shvaćali kao države *od i za* pojedine etnokulturalne nacije, članovi centralne državotvorne nacije izrazito su se razlikovali od većih segmenata populacije (od 30% do 55% u Poljskoj, Rumunjskoj, Čehoslovačkoj i Jugoslaviji) koji se nisu sami smatrali niti su smatrani pripadnicima te nacije.⁷

Ta je razlika otežana činjenicom da nove i nedavno povećane države nisu samo nacionalne nego i *nacionalizirajuće* (Brubaker, 1996). Unatoč posjedovanju *vlastitih* država, političke i kulturne elite predstavljale su centralne nacije kao demografski, kulturalno i ekonomski slabe te pod prijetnjom većih, moćnih i potencijalno neloyalnih nacionalnih manjina. Istovremeno je državna moć služila u svrhe promicanja jezika, kulture, demografske nadmoći, ekonomskog prosperiteta i političke hegemonije centralnih nacija. Takve su mjere dodatno otuđile manjine od kojih su neke, naročito Nijemci i Mađari, pretrpjele naglu i šokantnu transformaciju iz dominantne ili barem relativno privilegirane nacionalne grupe Centralnih sila u drugorazredne građane onoga što su smatrali trećerazrednim državama (posebice Poljska, Čehoslovačka i Rumunjska). Te su manjine, posljedično, bile sklonije identificiranju sa susjednim *srodnim* državama te su polagale nade u reviziju teritorijalnih granica na koju su se te države obvezale.

U godinama između dva svjetska rata, temeljna politička nejednakost inherentna etnonacionalnim heterogenim nacionalizirajućim državama djelovala je kao snažan destabilizirajući faktor te je pridonijela napestostima i krizama koje su bile povezane s pozadinom i izbijanjem Drugog svjetskog rata.

2. NACIONALNA HOMOGENIZACIJA

Prisutnost onih koji pripadaju državi, ali ne i naciji, unutar jedne nacije-države, onih koji su formalno sugrađani ali ne i sunarodnjaci, nestabilna je čak i kad nije destabilizirajuća. Radi se o univerzalnoj tvrdnji koja ne nalazi osnovu samo u okruženjima poput onoga u međuratnoj srednjoistočnoj Europi, s pregrijanom ideološkom klimom i gustom geopolitičkom konfiguracijom.

Anomalijski status onih koji ne pripadaju naciji u nacionalnoj državi može biti proglašen nelegitimnim od strane manjinskih elita, a od strane

⁷ Čehoslovačka i Jugoslavija službeno su organizirane kao države *od i za* čehoslovačku i jugoslavensku naciju koje u teoriji obuhvaćaju značajnu većinu građana. No, iako su države u teoriji pripadale tim sveobuhvatnim nacijama, u praksi sve su više postajale države *od i za* češku i srpsku naciju.

države, odnosno većinskih nacionalističkih elita, može ga se smatrati biračkim tijelom obiju skupina. Manjinske ga elite smatraju nelegitimnim oblikom *nejednakosti*, dok ga većinske elite mogu smatrati nelegitimnim oblikom *heterogenosti*. Oba prikaza i interpretacije pridonose nestabilnosti situacije.

Osim zahtjeva za kolektivnim izlaskom iz drugorazrednog građanstva kroz uspostavu vlastite države (ili autonomne uprave), osobe koje ne pripadaju *centralnoj naciji* (eng. *core nation*) mogu se individualno odreći tog statusa kroz emigraciju ili asimilaciju. Ovi individualni i kolektivni oblici izlaska iz nacionalne uprave ili anomalijskog statusa pridonose nacionalnoj homogenizaciji političkog prostora čak i kad im to nužno nije namjera.

Naravno, država i nacionalističke elite često izravnije provode nacionalnu homogenizaciju. Poanta koju želim istaknuti jest da nacionalnu homogenizaciju ne nalazimo samo u državama u kojima postoji grčevita nacionalistička mobilizacija, nego je takva vrsta homogenizacije karakteristična za bilo koju naciju-državu općenito. Ona se očituje ne samo kroz nasilje, iako su njezina najekstremnija (i, nažalost, učinkovita) oruđa svakako etničko čišćenje, prisilno raseljavanje i masovna ubojstva (vidi Mann, 2004; Rieber, 2000; Ther, 2001), nego i kroz suptilnije migracije razmrsivanjem naroda (eng. *ethnic unmixing*) (vidi Brubaker, 1998.) i brojne taktike međugeneracijske asimilacije; metode koje može potaknuti država ili koje mogu, više ili manje spontano, preuzeti i pojedinci. Štoviše, nacionalna homogenizacija nije samo politički projekt nego i društveni proces koji se može odvijati unutar institucionalnih i teritorijalnih okvira države čak i kad ne postoji izričita politička namjera nacionalizacije.⁸

U srednjoistočnoj Europi proces nacionalne homogenizacije bio je osobito upečatljiv. Etnodemografske karte regije u prošlom stoljeću pokazuju izvanredan etnolingvistički i etnoreligijski kolaž, no i one podcjenjuju stupanj heterogenosti kad se uzme u obzir da dijalektalne razlike

8 Primjerice, lingvistička homogenizacija i standardizacija odvija se u okviru državnih sustava školovanja i masovnih medija bez obzira na to koliko su one izričito *nacionalizirajuće*. Homogenizacija izgrađene infrastrukture ili organizacijskog i institucionalnog krajobraza može potjecati iz državno određenih i državno raširenih ekonomskih procesa i politika ili iz državnog pravnog i administrativnoga sustava. Watkins je zabilježio konvergenciju osnovnih demografskih indikatora unutar država u djelu *From Provinces into Nations* (Watkins, 1991). Svi se ti procesi mogu odvijati paralelno s diskursom slavljenja različitosti i mogu se nastavljati čak i uz odsustvo izričitih nacionalizirajućih politika. Obje su dimenzije nacionalne homogenizacije – samosvjesni projekt i nesvjesni proces – obilato ilustrirane u klasiku Eugenea Webera *Peasants into Frenchmen* (1976).

razdvajaju govornike *istih* jezika dok jezične i religijske razlike razdvajaju stanovnike unutar gradova i u odnosu na okolicu. Etnolingvističke karte današnjice imaju veće sličnosti s političkim kartama, sugerirajući kulturnu homogenost unutar političkih granica. Ernest Gellner (koji je, po vlastitom navodu, odrastao u ‘trikulturalnom’ – njemačkom, češkom i židovskom – Pragu 1930-tih) ocrtao je upravo ovaj proces svojim prikazom prijelaza iz slikarskoga stila Kokoschke i njegovih karakterističnih komadića svjetla i boje u stil Modiglianija s jasno ocrtanim blokovima snažnih boja (Gellner, 1983:139–140).⁹ Izvanredna etnonacionalna heterogenost, koja je nekoć bila karakteristična za regiju, sad je stvar prošlosti. Po završetku četiriju desetljeća zloglasno homogenizirajuće komunističke vladavine došlo je do pojave novih oblika socioekonomske, sociokulturalne i čak u nekim slučajevima etničke heterogenosti, a pritom, naravno, i novih upadljivih oblika nejednakosti.¹⁰ No, *etnonacionalna* heterogenost – specifični oblik heterogenosti koji je ova društva učinio ne samo lingvistički i religijski heterogenima već i multinacionalnima – nestala je (ili je puka sjena) u većini regije, a tamo gdje je ostala nešto značajnija, sada je pod znatnim pritiskom.

3. ETNODEMOGRAFSKE PROMJENE U TRANSILVANIJSKOM GRADU

Transilvanijski grad u kojem sam radio, kao i cijela Transilvanija, nudi dobru ilustraciju ovog procesa. (Brubaker et al. 2006, pogl.3) Stanovništvo grada Cluja, neslužbenog glavnog grada Transilvanije i vodećeg kulturnog središta, danas čini 80% Rumunja i nešto ispod 20% Mađara.¹¹ Prije pola stoljeća, omjer je bio 50%–50%; pola stoljeća prije toga grad je bio u sastavu Mađarske pod nazivom Kolozsvár i 80% njegove populacije sačinjavali su Mađari (uključujući veliku i bujajuću židovsku populaciju i manju

⁹ Za Gellnerovo prisjećanje na Prag vidi intervju s Johnom Grayom u izdanju *Current Anthropology* iz 1991. Odlomci na: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/InterGellner.html>.

¹⁰ O fundamentalnoj homogenizirajućoj prirodi komunizma, vidi Lefort (1986, 285, 297–298).

¹¹ Uz dodatak manje romske populacije. Ove kao i druge podatke iz popisa stanovništva koje koristim u tekstu ne treba shvatiti kao indikatore čvrsto određenih grupa. Za razliku između kategorija i grupa, vidi Brubaker et al. (2006, 11–13; 209–210); drugi se dio te knjige bavi pitanjima uporabe kategoričkih identiteta koje ovaj tekst promatra jednostavno kao podatke.

populaciju njemačkih govornika). Čak i ranije, kad je bio poznat kao Klausemburg, bio je napučen mješavinom njemačkih i mađarskih govornika.

Cluj je specifičan zbog relativne etnolingvističke homogenosti na prijelazu u dvadeseto stoljeće; mješovita populacija u kasnijim razdobljima tranzicijski je fenomen koji oslikava prijelaz s mađarskog na rumunjski nacionalizirajući režim. S druge strane, njegova oštra jezična i religijska razlika u odnosu na neposrednu okolicu na prijelazu u 20. stoljeće tipična je za tu regiju. I drugdje u Transilvaniji nalazimo upečatljivu podjelu između ruralnih i urbanih etnodemografskih karakteristika: gradovi su bili većinski mađarski (također neproporcionalno njemački i židovski) dok je ruralna okolica bila većinski rumunjska.

Kako je onda populacija Cluja, mađarska na prijelazu u 20. stoljeće, postala većinski rumunjska na prijelazu u 21. stoljeće? Naseljavanje u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata, kada je Transilvanija iz mađarske vladavine prešla u rumunjsku, stvorilo je temelje za ono što nacionalistički intelektualci nazivaju osvajanjem etnonacionalnih *tudinskih* gradova u kojima su u to vrijeme dominirali Mađari, Nijemci i Židovi. Mala se predratna rumunjska populacija uskoro učestverostručila, čineći tako trećinu populacije zbog snažnog priljeva Rumunja na poslove u javnom sektoru. No mađarska je populacija, nakon početnog pada u brojevima zbog bijega službenika i ostalih u Mađarsku, nastavila rasti te je mađarski ostao dominantan jezik javnog života u međuratnom razdoblju. Takva je situacija izazvala prigovore rumunjskih nacionalista frustriranih sporim tempom nacionalizacije.

Mađarska je 1940. godine ponovno zauzela sjevernu Transilvaniju, uključujući Cluj, posredstvom Hitlerovih teritorijalnih promjena. Rumunji su u velikom broju bježali u južne dijelove zemlje nakon čega Mađari ponovno naseljavaju grad koji je u sljedeće četiri godine postao većinski mađarski, kao u vremenu prije Prvog svjetskog rata. No grad je ovaj put bio mađarski u puno užem, rasnom, smislu. Krajem 19. stoljeća, ono što je definiralo *mađarstvo* bio je jezik, a Židovi su se sporazumijevali na mađarskom i bili prihvaćeni kao Mađari. Međutim, socijalno, politički i legalno su bili isključeni iz članstva u *centralnoj naciji*. Ubrzo nakon nacističke okupacije Mađarske u ožujku 1944. Židovi iz Cluja deportirani su u Auschwitz, kao i drugi mađarski Židovi izvan Budimpešte. Većina preživjelih emigrirala je sljedećih godina. 17 000 Židova činilo je 15% populacije Cluja 1941., a 1992. zabilježeno je samo 340 Židova ili 0,1% populacije.

Rumunjska je nakon rata ponovno preuzela kontrolu nad sjevernom Transilvanijom, što je dovelo do obrnutih migracijskih tokova Mađara i Rumunja. Ipak, 1948. Rumunji su činili svega 40% populacije. Tek

u kasnijim desetljećima dolazi do temeljite rumunjizacije kao posljedice državnog subvencioniranja teške industrije. Rumunjska se populacija između 1948. i 1992. povećala više nego peterostruko, za 200 000 stanovnika, dok mađarska populacija gotovo i nije rasla. Upravo je politika nacionalizacije doprinijela ovakvom pomaku. Cluj je službeno bio *zatvoreni* grad u kojem je bilo teško nabaviti dozvole za zapošljavanje Mađara, a samim je Mađarima bilo teško nabaviti dozvole za naseljavanje. Ipak, kako je ruralna populacija slobodna za migracije u rastuće industrijske centre bila predominantno Rumunjska, rumunjizacija Cluja i drugih transilvanijskih gradova u velikoj mjeri bila je neizbježna posljedica urbanizacije i industrijalizacije. S rastom ruralno-urbane migracije, došlo je do obrata smjera asimilacije: umjesto tradicionalnog asimiliranja imigranata sa sela, ruralne okolice su počele asimilirati gradove. Ovo je bio dio dugoročnog procesa nacionalizacije *tuđinskih* gradova od strane okolice karakteristične za cijelu regiju (Deák, 1983).

I drugi su transilvanijski gradovi prošli isti put poput Cluja, s izuzetkom malih gradova regije Szekler gdje Mađari i danas čine značajnu većinu. Gotovo su svi Židovi sjeverne Transilvanije deportirani, dok je većina preživjelih emigrirala. Židovi južne Transilvanije nisu deportirani, no većina je ipak emigrirala u desetljećima koja su slijedila. Njemačka prisutnost ostala je značajna i u međuratnom razdoblju u južnoj Transilvaniji i nekim drugim područjima. Tako 1930. Nijemci čine 23% urbane populacije južne Transilvanije.¹² Do 1992. ta brojka pada na svega 2%.¹³ Rumunji su se, kao i u Cluj, u velikim brojevima selili u druge transilvanijske gradove na rad u rastućem industrijskom sektoru. Na prijelazu u 21. stoljeće situacija je bila gotovo potpuno obratna od one stotinu godina ranije. Dok je urbanu populaciju Transilvanije 1910. godine sačinjavalo 65% mađarskih govornika (od kojih možda 15% Židova), 15% njemačkih govornika i samo 18% rumunjskih govornika; danas je čini 80% Rumunja.

12 U zadnjim desetljećima prije Prvog svjetskog rata mala njemačka zajednica u Cluju pada s 5% na 3% populacije zbog asimilacije s Mađarima.; nakon Drugog svjetskog rata gotovo potpuno nestaje.

13 Iako nakon Drugog svjetskog rata Nijemci nisu masovno tjerani iz Rumunjske kao iz Čehoslovačke i drugih zemalja, njihov se broj ipak smanjio za trećinu između 1941. i 1948. Tijekom 1970-ih i 1980-ih, Ceaușescu je de facto prodao transilvanijske Nijemce Zapadnoj Njemačkoj; većina je ostalih emigrirala u Njemačku nakon 1989.

4. NACIONALNA HOMOGENIZACIJA I ETNIČKA REPRODUKCIJA

Opisao sam proces nacionalizacije kao da je neumoljivo upisan u samu prirodu nacije-države. No to je previše apstraktan i stiliziran pristup. Nacionalizacija ne proizlazi iz nekog uopćenog elementa nacije-države *per se*; već se manifestira na određene načine u određenim okolnostima.

Htio bih istaknuti jednu karakterističnu okolnost slučaja grada Cluja, odnosno kombinaciju nacionalizacije i etničke reprodukcije. Nacionalna homogenizacija nije nastupila na štetu etničke reprodukcije mađarskog naroda, dogodila se upravo usprkos toj reprodukciji.¹⁴ Unatoč životu pod rumunjskom vlašću od 1918. (osim između 1940. i 1944.), mađarska se populacija kroz cijelo 20. stoljeće reproducirala ne samo biološki već i socijalno; Mađari su se reproducirali *kao Mađari*. U Cluju ili drugim transilvanijskim gradovima nacionalna se homogenizacija nije odvijala kroz masovnu asimilaciju Mađara, već su nekoć velike urbane mađarske populacije preplavljene masovnim rumunjskim migracijama iz ruralne okolice.

Da bi se razumjela priroda (i izgledi) nacionalizacije treba se također razumjeti priroda (i izgledi) etničke reprodukcije. U Cluju to znači razumijevati strukturu mađarskog *svijeta*, paralelnog društva utkanog u šire rumunjsko društvo (Brubaker *et al.* 2006, pogl. 9).

Iako etnicitet u Cluju nije vezan uz teritorij – ne postoje mađarske enklave ili većinske mađarske četvrti – snažno je vezan uz institucije. Osim široke mreže mađarskih škola, od vrtića do sveučilišta, tu su i crkve, kulturne institucije, fondacije, civilna i rekreacijska udruženja, pristojan broj poduzeća i uspješan sustav medija na mađarskome jeziku. Izvan institucionalnog sektora, mađarski se svijet proteže kroz mreže prijatelja i poznanika stečenih upravo u školama i ostalim mađarskim institucijama. Moguće je kupovati namirnice ili rabljenu odjeću u trgovinama u kojima se zna da rade Mađari, posjećivati kafiće i barove gdje se može govoriti mađarski, kupiti (mađarske) novine od mađarskoga prodavača ili, kroz mrežu osobnih preporuka, pronaći mađarskog doktora, zubara, odvjetnika, instruktora, soboslikara, vodoinstalatera, majstora ili automehaničara.

Institucionalna jezgra mađarskog svijeta je sustav školstva. Velika većina mađarske djece u Cluju završava mađarske osnovne i srednje škole,

14 Mađarska je populacija nastavila rasti do 1980-ih čak i u jeku rumunjizacije. Štoviše, 1977. u Cluju je zabilježeno više Mađara nego ikada prije, izuzev kratkog perioda u Drugom svjetskom ratu.

a od promjene režima postalo je moguće i studirati na mađarskom na cijelom nizu znanstvenih polja. Sveobuhvatan sustav školstva na mađarskom socijalizira djecu kao Mađare te ih, još važnije, povezuje s drugim Mađarima. Mađarski školski sustav (zajedno s mađarskim crkvama, radnim mjestima i udrugama), kroz sistematsko utjecanje na vjerojatnost skla-panja kontakata u ključnim fazama života, pruža snažan institucionalni predložak za etnički obilježene prijateljske krugove i, što je ključno, za etničku endogamiju.

Etnički endogamne obitelji i etnički homogene mreže prijatelja pak pružaju društveno okruženje u kojemu su odluke vezane uz školovanje sljedeće generacije već donesene. Mogu čak i samo pitanje izbora učiniti nepotrebnim. Za nekoga tko odrasta u mađarskoj obitelji, pohađa mađarske škole, razvija većinski ili isključivo mađarsku mrežu bliskih prijatelja i stupa u brak s članom mađarske zajednice sa sličnim iskustvima, upisivanje djeteta u mađarsku školu je sasvim normalna stvar, a ne svjestan izbor. Tako proces institucionalne reprodukcije može postati samoodrživ. Pojedinci socijalizirani unutar institucija koje gaje snažnu ideju jasnog mađarskog svijeta povezuju se uz druge stanovnike istog svijeta, pronalaze partnere unutar mreža prijatelja i poznanika oblikovanih tim temeljnim institucijama i smatraju prirodnim usmjeriti vlastitu djecu prema tim institucijama.

5. JE LI NACIONALIZACIJI DOŠAO KRAJ?¹⁵

Neki tvrde da nacionalna homogenizacija više nije aktualna u današnjem transnacionalnom ili postnacionalnom svijetu (vidi Appadurai, 1996; Beck, 2000; Glick Schiller, Basch i Szanton Blane, 1995; Sheffer, 2003). Smatra se da je naciju-državu oslabila globalno kruženje dobara, ljudi, poruka, slika, ideja i kulturnih proizvoda. Nacija-država također progresivno gubi sposobnosti kontrole vlastitih granica, regulacije vlastite ekonomije, nametanja vlastite kulture, homogenizacije vlastite populacije, rješavanja niza graničnih problema te sposobnost zahtijevanja lojalnosti od vlastitih građana. Stari model homogenizirajuće, nacionalizirajuće, asimilacijske nacije-države utemeljene na sveobuhvatnoj društvenoj kontroli, s ekskluzivnim pravom na građansku lojalnost te sa snažnim podudaranjem između političkoga teritorija i kulturalnoga identiteta smatra

¹⁵ Ostatak ovog eseja prati argument razvijen u epilogu Brubaker *et al.* (2006, 367 nadalje).

se zastarjelim. Na njenom se mjestu javlja nova vrsta odnosa između politike i kulture, teritorijalne države i deteritorijaliziranih identiteta. Taj odnos omogućava imigrantskoj populaciji i dijaspori održavanje etničkog identiteta kroz vrijeme i prostor.

Danas je teritorijalno raspršenim imigrantima i njihovim potomcima lakše očuvati identitet nego u zatvorenoj, ograničenoj, asimilacijskoj naciji-državi. Trebalo bi biti još lakše povijesno ukorijenjenim, teritorijalno neraspršenim manjinama poput transilvanijskih Mađara, posebice zbog složene mreže institucionalne potpore. Institucije transilvanijskih Mađara značajno su se raširile i osnažile nakon pada Ceaușesca. U kasnijoj eri njegove vladavine politika nacionalizacije ograničila je školovanje na mađarskom jeziku, posebice na razini srednjih škola i sveučilišta. No, državna politika je počela iskazivati sve veću podršku edukaciji na manjinskim jezicima (uz podršku manjinskih prava općenito) pod pritiskom visokog povjerenika za nacionalne manjine OESS-a i drugih međunarodnih organizacija, čije je odobravanje važno u procesu *certifikacije* kandidata za europske i euroatlantske integracije.¹⁶

Kraj Ceaușescuva režima predstavljao je također naglo i dramatično otvaranje zloglasno zatvorene države. Takvo je otvaranje djelovalo u transnacionalizirajućem i možda čak denacionalizirajućem smjeru u onoj mjeri u kojoj je uključivalo i novu masovnu izloženost cijelom nizu europskih i američkih medija kroz, sada već prevladavajuću, kabelsku i satelitsku televiziju kao i kroz druge aspekte internacionalnog konzumerističkog moderniteta. Onoliko koliko je otvaranje zemlje dovelo do ponovne uspostave bliskih veza između transilvanijskih Mađara i Mađarske, toliko je djelovalo i u nacionalizirajućem smjeru. Međutim, javila se nacionalna *disimilacija* umjesto nacionalne asimilacije ili homogenizacije. Transilvanijski Mađari ne samo da mogu održavati veze s prijateljima i rodbinom u Mađarskoj, raditi i studirati tamo, već u Transilvaniji mogu gledati i mađarsku televiziju, uključujući poseban kanal za Mađare u inozemstvu. Mađarska vlada značajno subvencionira kulturne institucije transilvanijskih Mađara. Mađarska je čak uvela novi oblik kvazi-državljanstva za transilvanijske i ostale iseljene Mađare. Radi se o formalnom legalnom statusu koji im donosi određene povlastice i u Mađarskoj i u zemljama u kojima žive.

16 Uklonjene su restrikcije na slobodno kretanje unutar zemlje koje su transilvanijskim Mađarima otežale preseljenje u Cluj i ostale urbane centre sa značajnom mađarskom populacijom. Također su uklonjene i restrikcije vezane uz škole na mađarskom jeziku koje su obvezivale mnoge Mađare na pohađanje rumunjskih škola (što je rezultiralo povećanom vjerojatnošću za mješovite brakove i međugeneracijsku asimilaciju).

Druga struja u literaturi o post-nacionalnim i transnacionalnim trendovima tvrdi da su europske integracije ojačale manjine u odnosu na naciju-državu. U duhu toga, Mađari skloni nacionalnoj ideji pozdravljaju širenje Europske unije na istok smatrajući da će slabljenje državnih granica između Mađara u Slovačkoj i Rumunjskoj te Mađarske stvoriti prostor unutar kojeg će se mađarska etnokulturalna nacija ujediniti socijalno, kulturno i ekonomski (ako već ne politički) nakon razdiobe na nekoliko država nakon završetka Prvog svjetskog rata.¹⁷

6. NACIONALIZACIJA BEZ NACIONALIZMA

Moglo bi se smatrati da svi ovi faktori idu u korist etničke reprodukcije te protiv daljnje nacionalne homogenizacije. No, nacionalna homogenizacija nastavlja se čak i danas u Cluju i ostatku Transilvanije. Nacionalizirajuće politike i prakse rumunjske države nisu zadovoljavajuće objašnjenje. Apsolutni i relativni pad mađarske populacije Cluja i drugih transilvanijski gradova *ubrzao se* poslije 1989., čak i nakon jačanja prava manjina i nakon značajnog širenja mreža mađarskih institucija.

Naravno, nacionalizam i dalje cvjeta u nizu oblika na lokalnoj, regionalnoj, državnoj i međudržavnoj razini. Na lokalnoj razini Cluj je bio mjesto intenzivnog i upornog etnonacionalnog konflikta u razdoblju do 1992. do 2004. godine. Radilo se o sukobu između zloglasnog gradonačelnika s trostrukim mandatom i njegovih saveznika u rumunjskim ekstremnim nacionalističkim strankama protiv lokalne stranke DARH (Demokratski savez Mađara u Rumunjskoj) koja je ubrzo postala državna politička stranka s izbornim tijelom u Transilvaniji i krovnom organizacijom s ciljem predstavljanja i unaprjeđivanja interesa mađarskih manjina u Rumunjskoj.¹⁸ Govoreći o *nacionalizaciji bez nacionalizma*, tvrdim da

¹⁷ Mađarska i Slovačka pristupile su EU 2004., Rumunjska 2007. godine.

¹⁸ Obje su strane koristile usijanu retoriku. Gradonačelnik Funar optužio je Mađarsku za krojenje iredentističkih planova za Transilvaniju. Istovremeno je optužio transilvanijske Mađare za tajno prikupljanje oružja, formiranje paravojnih jedinica i planiranje napada na Rumunje. Funar je naredio odstranjivanje dvojezičnih oznaka s onih nekoliko zgrada koje su ih imale; zahtijevao je zabranu proslave mađarskoga nacionalnog praznika i tražio kažnjavanje građana zbog prikazivanja mađarske zastave i pjevanja mađarske himne. Koristio je jednako agresivnu vizualnu retoriku: sva javna mjesta je prekrivao rumunjskim nacionalnim bojama, postavljajući zastave gdje je moguće, bojeći klupe, stupove i koševе za smeće crvenom, žutom i plavom bojom. I DAHR je rumunjskim nacionalistima davao dovoljno materijala. ►

je dinamika nacionalne homogenizacije većinski neovisna od takvog etnopolitičkog suprotstavljanja.¹⁹

Ranije sam ustvrdio da je za nacionalnu homogenizaciju Cluja i drugih transilvanijskih gradova u vrijeme Ceaușescua odgovorna prvenstveno velika migracija iz ruralne okolice, a ne asimilacija. Primijetio sam da je nacionalizacija gradova, iako potpomognuta i naglašena nacionalizacijskom politikom, dugoročno neizbježna popratna pojava industrijalizacije i urbanizacije u okruženju u kojem je ruralna radna snaga bila predominantno rumunjska. Za nacionalnu homogenizaciju Cluja i drugih gradova (i nakon pada komunizma) odgovorna je migracija, no sada se radi o emigraciji (preciznije, emigraciji iz Rumunjske), umjesto o imigraciji.²⁰ Nakon promjene režima cijelu Rumunjsku je zahvatila znatna emigracija, no ona je znatno raširenija među transilvanijskim Mađarima nego Rumunjima, uglavnom zahvaljujući blizini i boljitku susjedne Mađarske. Iako je u nekim slučajevima emigracija rezultat nacionalističkoga pritiska, migracije transilvanijskih Mađara u Mađarsku i drugdje motiviraju primarno ekonomski razlozi.²¹ Dakle, najveća prijetnja samoodrživoj mađarskoj zajednici nakon 1989. i element koji pridonosi neprekidnom procesu nacionalne homogenizacije nije nacionalistička zatvorenost Rumunjske, nego rastuća internacionalna i transnacionalna *otvorenost*.

► Okarakterizirao je Mađare u Rumunjskoj kao *autohtonu zajednicu* koja ima pravo na ravnopravno partnerstvo s rumunjskom nacijom na ustavnoj i državotvornoj razini. Istovremeno, transilvanijske Mađare naziva *organskim dijelom mađarske nacije* i traži pravo kultiviranja odnosa s *domovinom* preko granice. Zahtijeva kolektivna prava za Mađare kao nacionalnu manjinu i teritorijalnu autonomiju u regijama s većinskom mađarske populacije. Nadalje zahtijeva pravo na javno, državno financirano obrazovanje na mađarskome jeziku na svim razinama i u svakoj grani obrazovnoga sustava te traži ponovnu uspostavu neovisnoga mađarskog sveučilišta u Cluju. O nacionalističkoj politici u postkomunističkom Cluju, vidi Brubaker *et al.* (2006, pogl. 4).

19 Može se pretpostaviti da je za nagli pad mađarske populacije u Cluju odgovorna izrazito nacionalistička politika 1990-ih. No veći pad zabilježen je i u drugom transilvanijskome gradu, Oradeau, koji je imao jednako veliku mađarsku populaciju, ali nije iskusio nacionalističko suprotstavljanje poput onoga u Cluju.

20 Velika ruralno-urbana migracija vezana uz industrijalizaciju i ključna u doba komunizma završava sredinom 1980-ih. Naravno, ljudi se i dalje preseljavaju u Cluj i iseljavaju u druge dijelove Rumunjske ili svijeta, no takva interna migracija u Cluj više neće doprinosti daljnjoj nacionalnoj homogenizaciji jer je etnonacionalni sastav grada sada sličan onomu cijele Transilvanije (velika većina imigranata u Cluj dolazi upravo iz Transilvanije).

21 Naravno, zajednički jezik, obiteljske veze i identifikacija s Mađarskom također su olakšali migraciju transilvanijskih Mađara u tu zemlju. No ipak se čini da nacionalistički pritisak u Rumunjskoj nije odlučujući faktor u migracijama nakon 1989. godine.

Javlja se i dodatna razina ironije. Rumunjsko članstvo u EU-u olakšalo je studij, rad i preseljenje transilvanijskih Mađara u Mađarsku.²² Reintegracija prekogranične mađarske etnokulturalne nacije u Europskoj uniji mogla bi ubrzati umjesto usporiti demografski pad među transilvanijskim Mađarima u Cluju i drugdje. Iako se za europske integracije tvrdi da slabe ili nadilaze naciju-državu, one bi na ovaj način zapravo mogle pridonijeti njenom jačanju, čineći tako Rumunjsku više *nacionalnom*.

Teoretičari postnacionalnog i iseljeničkog svijeta asimilaciju smatraju karakteristikom prošlosti, no to je sociološki naivno. Nije potrebno usvojiti jednako naivan (i normativno problematičan) nacionalno-državni pogled na svijet da bi se prepoznalo kako je asimilacija generički društveni proces koji nikako nije izgubio na važnosti.²³ U Cluju i drugdje u Transilvaniji asimilacija zajedno s emigracijom značajno doprinosi apsolutnom i relativnom smanjenju mađarske populacije. Primjerice, posljednjih godina se otprilike četvrtina Mađara i Mađarica vjenčanih u Cluju vjenčala s Rumunjom i Rumunjom. Prema tome, 25% sklopljenih brakova koji su uključivali Mađare bilo je mješovito. S druge strane, činjenica da su preostale tri četvrtine brakova sklopljene između pripadnika mađarskoga naroda govori o snažnoj prisutnosti etničke endogamije. Kad bi etnička pripadnost bila nebitna, očekivani bi omjer bio jedan od pet, uzimajući u obzir relativni broj mađarskoga i rumunjskoga stanovništva. Ipak, stope mješovitih brakova dovoljno su velike da nagriza margine mađarskog svijeta. Djeca iz mješovitih brakova vrlo vjerojatno neće pohađati mađarske škole, posebice mađarske srednje škole i sveučilišta²⁴ te stoga vrlo vjerojatno neće razviti predominantno mađarski krug prijatelja i vrlo vjerojatno neće oženiti druge Mađare. Stoga će se većina djece i unuka iz mješovitih brakova identificirati kao Rumunji.

Asimilacija nije prouzrokovana nacionalizacijskim pritiscima ništa više od emigracije.²⁵ Ona zapravo reflektira nepotpunu *zatvorenost*

22 Rumunjski ulazak u EU vrlo će vjerojatno ubrzati već postojeću tendenciju preseljenja u Mađarsku među ambicioznim transilvanijskim mađarskim intelektualcima. Navedena tendencija posebice utječe na Cluj kao centar intelektualnoga života transilvanijskih Mađara.

23 Vidi Alba i Nee (2003) za sofisticiran pogled na kontinuirane procese asimilacije u SAD-u. Za rastuće prepoznavanje daljnega značaja asimilacije, vidi Brubaker (2001).

24 Iako ovo ne reflektira izravno državni nacionalizam, ipak ukazuje na osnovnu političku asimetriju ugrađenu u naciju-državu koja na planu edukacije djece iz mješovitih brakova tendira na stranu državnoga jezika.

25 Nacionalizacijski su pritisci često kontraproduktivni: pozivanje na reaktivnu etnopolitičku mobilizaciju, izgradnju institucija i solidarnost zapravo mogu usporiti asimilaciju.

mađarskog svijeta. Zbog nedostatka rezidencijalne segregacije i prevladavajućih mješovitih radnih mjesta, čak i oni Mađari s etnički homogenim mrežama školskih prijatelja rutinski susreću Rumunje na radnome mjestu i u drugim društvenim okruženjima. Logika relativne veličine grupe (vidi Blau, 1977) pretpostavlja da Mađari susreću puno više potencijalnih rumunjskih nego mađarskih partnera izvan mađarskih institucionalnih enklava i njima vezanih društvenih mreža. Takva situacija dovodi do podvojenih rezultata. S jedne strane, etnička endogamija pridonosi etničkoj reprodukciji; s druge strane, mješoviti brakove pridonose asimilaciji na marginama.

7. GRANICE PRAVA MANJINA

Mogu li prava manjina zaustaviti ovaj trend i pomoći očuvati etnonacionalnu heterogenost? Među stručnjacima postoje razlozi za skeptičnost. Uzmimo primjer Finske koja se često navodi kao model velikodušnih manjinskih prava za tamošnju švedsku populaciju (vidi Solsten i Meditz, 1990, 96–101; Østern, 1997). Uz finski, švedski je službeni jezik s ustavnim pravom na jednak status. Izbor jezika lokalne javne uprave ovisi o podacima iz popisa stanovništva, tj. ako na određenom području živi najmanje 3000 izvornih govornika jezika (ili 8% populacije), u javnoj upravi se koristi taj jezik, bilo zasebno ili u kombinaciji s drugim jezikom. Prema tim kriterijima, 1980-ih je otprilike 5% općina bilo švedsko s još 9% dvojezičnih općina. Država podupire švedske vrtiče, instrukcije švedskoga jezika na svim razinama i zasebno švedsko sveučilište. No, relativna veličina švedske manjine se ipak smanjila za gotovo pola od 1940. godine, od gotovo 10% populacije u 1940. do 5,5% u 2003. godini. Iako je i emigracija utjecala na takav pomak, važniju ulogu igraju mješoviti brakovi iz kojih proizlazi međugeneracijska promjena jezika. Institucionalna zaštita švedskoga jezika neupitno je usporila proces nacionalne homogenizacije, no nije ga uspjela zaustaviti.

Niz specifičnih prava vezanih uz javnu upotrebu manjinskih jezika i dodjeljivanje prava za podučavanje manjinskih jezika regulirani su rumunjskim pravom i međunarodnim ugovorima potpisanim s Rumunjskom. DAHR je predložio nekoliko načina jačanja postojećih i donošenje novih prava, poput onih o teritorijalnim i neteritorijalnim oblicima autonomije. Teritorijalna autonomija je zaseban slučaj na koji će se osvrnuti kasnije. No čak i kad bi ostala prava bila u potpunosti realizirana – u sferi edukacije, javne uprave, medija i kulture – ne postoji jamstvo da bi to u značajnijoj mjeri utjecalo na emigraciju ili asimilaciju.

Postojeća literatura vezana uz prava manjina posvećuje relativno malo pažnje socijalnim procesima vezanim uz nacionalnu homogenizaciju i etničku reprodukciju. Primjerice, utjecajni rad Willa Kymlicke naglašava *dijalektiku građenja nacije i manjinskih prava* (Kymlicka, 2001). Rad s jedne strane u fokus stavlja državnu politiku i praksu, a s druge etnopolitičke zahtjeve manjina i institucionalizirana manjinska prava. Iako se radi o njegovim važnim aspektima, ovaj način konceptualizacije problema iz fokusa izostavlja društvene procese koji se razlikuju od javne politike i prava, a imaju utjecaj na etnokulturalnu postojanost ili promjenu. Takav pristup zanemaruje dinamiku migracija, mješovitih brakova, uporabe jezika, izbora škola i etnonacionalnu identifikaciju u mješovitim obiteljima. Da se poslužim formulacijom Davida Laitina (Laitin, 1994), tretirajući nacionalne manjine kao entitete, normativna literatura zamagljuje načine na koje privatni interes može potkopati javne ciljeve. Naglašavajući želje *Mađara* (ili bilo koje druge manjinske populacije) za očuvanjem vlastitog jezika i kulture, literatura čini nevidljivima upravo one načine na koje bi *pojedinačni* Mađari (ili pripadnici drugih manjina) mogli potkopati kolektivne projekte etničke reprodukcije. Tako bi mogli djelovati kroz, primjerice, emigraciju, mješoviti brak i posljedičnu međugeneracijsku asimilaciju (naravno, bez svjesne namjere asimilacije). Mađari koji su emigrirali ili stupili u mješovite brakove načelno se mogu složiti o poželjnosti očuvanja mađarskoga jezika i kulture u Transilvaniji, no u praksi takvo razmišljanje imat će vrlo malo utjecaja na odluke vezane uz obitelj, migraciju ili izbor škole za djecu iz mješovitih obitelji.

Politički program DAHR-a, slično tome, ne uzima u obzir sociološku stvarnost. Cilj programa je izgradnja *potpune institucionalne infrastrukture* mađarskoga svijeta kroz proširenje sustava školovanja na mađarskom jeziku, medije, udruženja, kulturne aktivnosti hobije te radna mjesta. No i sveobuhvatnija institucionalna infrastruktura možda neće moći spriječiti daljnje smanjenje mađarske prisutnosti u Transilvaniji. Zatvaranje unutar mađarske zajednice Mađare odvaja (ekonomski, kulturalno, socijalno, politički i lingvistički) od šire rumunjske zajednice i snažnije ih veže uz Mađarsku. Mađarske škole, crkve, tvrtke, udruženja i mediji rade upravo u ovom smjeru. Ako se uzme u obzir ključna uloga osobnih mreža u oblikovanju migracijskih tokova i postojan ekonomski jaz između dviju zemalja, ne iznenađuje da te institucionalno posredovane veze s domovinom potiču migraciju iz Transilvanije u Mađarsku. U ovom su odnosu posebice važne škole i sveučilišta jer sveučilišno obrazovanje na mađarskom studente priprema za rad u Mađarskoj jednako kao i za rad u maloj mađarskoj ekonomiji u Transilvaniji.

U etnopolitičkom diskursu transilvanijskih mađarskih elita pretpostavlja se da će izuzetno složena mađarska zajednica, kroz omogućavanje razvoja i prosperiteta u vlastitoj zemlji i na vlastitom jeziku, rezultirati smanjenjem migracije u Mađarsku. No, način na koji se *razvoj i prosperitet* tumači u ovom diskursu previše se temelji na isključivoj etnokulturalnosti. Transilvanijski Mađari, kao i transilvanijski Rumunji, samo nastoje preživjeti, napredovati ili (u nekim slučajevima) pobjeći, tj. oni nisu zaokupljeni očuvanjem vlastite kulture. Od pada Ceaușescua migracije transilvanijskih Mađara u Mađarsku nisu motivirane *kulturalnim* prosperitetom ili bijegom pred represivnim nacionalizirajućim režimom. Ta migracija motivirana je gotovo isključivo željom za *ekonomskim* prosperitetom. Uzimajući u obzir domašaj i prirodu navedene motivacije, institucionalno osnaživanje mađarske zajednice moglo bi rezultirati povećanjem umjesto smanjenjem migracija u Mađarsku. Na ovaj bi način institucionalna snaga mađarske zajednice, ironično, mogla dovesti do vlastite erozije.

Etnopolitički zahtjevi Mađara odnose se i na teritorijalnu autonomiju u regiji Szekler u istočnoj Transilvaniji gdje čine većinsko stanovništvo. Za razliku od ostvarivanja manjinskih prava u područjima jezika, kulture, medija ili obrazovanja, teritorijalna autonomija mogla bi djelovati u korist etničke reprodukcije kroz uspostavljanje *političkog krova* ili zaštitne *čahure* za mađarski jezik i kulturu u Transilvaniji.²⁶ No teritorijalna autonomija je problematična iz nekoliko razloga. Prvo, utjecala bi samo na Mađare koji žive u ujedinenome dijelu većinski mađarske regije Szekler (oko trećine transilvanijskih Mađara); ne bi imala nikakav utjecaj na Mađare u Cluju ili drugim mjestima gdje žive kao lokalne manjine ili u većinskim selima izvan regije Szekler. Drugo, za razliku od drugih manjinskih prava, teritorijalna autonomija nije uvjet ni jednoga međunarodnog ugovora. Štoviše, teritorijalna autonomija je izuzetno problematična i rumunjska vlada je zasigurno ne bi mogla prihvatiti, posebice zato što priziva ideju mađarskog revizionizma. Revizija poslijeratne podjele teritorija i posebice povratak Transilvanije bila su ključna pitanja političkog i kulturnog života Mađarske u međuratnom razdoblju. Kao što sam ranije naveo, sjeverna Transilvanija zajedno s regijom Szekler vraćena je Mađarskoj u Drugom svjetskom ratu između 1940. i 1944. (pod uvjetima Druge bečke arbitraže). Stoga ne iznenađuje da rumunjski nacionalisti odbacuju bilo kakvu teritorijalnu autonomiju, pa čak i slabije oblike administrativne decentralizacije, kao prvog koraka teritorijalnog odvajanja. No, otpor teritorijalnoj autonomiji

26 O važnosti teritorijalne autonomije za etnolingvističku reprodukciju, vidi Laponce (1987).

nije specifičan samo za Rumunjsku. I drugdje u regiji teritorijalna autonomija postizala se gotovo isključivo vojnim sukobom, a ne prijenosom vlasti.²⁷

Ukratko, nedovoljno je naglašen odnos između analize društvenih problema i zahtjeva za manjinskim pravima. Primarna funkcija manjinskih prava je zaštita pojedinca pred arbitrarnom i diskriminirajućom upotrebom državne moći.²⁸ Izuzev teritorijalne autonomije, njihova funkcija nije i ne može biti zaštita *zajednice* od skupnih posljedica individualnih odluka članova zajednice. Manjinska prava mogu se pokazati nedovoljnim u sprječavanju daljnje nacionalne homogenizacije i čak mogu biti kontraproduktivna (fokusa na kulturalna prava na račun ekonomskog razvoja može prije potaknuti nego zaustaviti emigraciju). Naravno, i emigracija i asimilacija mogu biti uzrokovane nacionalizmom, no to ovdje nije slučaj. Emigracija nije uzrokovana nedostatkom prilika za korištenje mađarskog u Transilvaniji ili manjkom kulturalnih prava, nego postojanjem privlačnijih prilika za studij i rad u Mađarskoj.²⁹ Asimilaciju ne nameće državna politika, nego je nenamjerna posljedica mješovitih brakova koji se javljaju zbog nepotpune zatvorenosti mađarske zajednice.

Tvrditi da sustavi manjinskih prava ne mogu dugoročno zaustaviti trend nacionalne homogenizacije nije isto što i tvrditi da nemaju druge vrijedne funkcije. Mogu pomoći pri uspostavi međunarodne odgovornosti za državnu politiku i time ublažiti i relativizirati ideju nacionalne suverenosti. U ovome smislu specifična manjinska prava imaju manju važnost u usporedbi s općom idejom da internacionalne i transnacionalne organizacije imaju valjan razlog nadgledati politiku prema manjinama i manjinski status (Kymlicka i Opalski, 2001:4). Štoviše, činjenica da su postkomunistički etnonacionalni sukobi u i izvan Transilvanije utkani u dinamičnu međunarodnu političku sferu – u kojoj članstvo u raznim europskim i euroatlantskim integracijama ovisi o institucionalizaciji manjinskih prava ili, općenitije, pokazivanju truda oko smanjenja etnopolitičkih napetosti – značajno je utjecala na smanjenje vjerojatnosti nasilnoga ishoda etnonacionalnih previranja.³⁰

27 Vidi zaključak Kymlicke u Kymlicka i Opalski (2001) koji uspoređuje rastuće prihvaćanje teritorijalne autonomije na Zapadu s postojanim jakim otporom u srednjoistočnoj Europi.

28 Među stručnjacima postoje neslaganja o kvaliteti izvršavanja ove funkcije. Hannah Arendt daje važnu skeptičnu analizu problema u Arendt (1973).

29 Prilike za studij na mađarskom jeziku u Mađarskoj su raznolikije od onih u Transilvaniji, uspostava autonomnoga, javno financiranoga mađarskog sveučilišta u Cluju ne bi promijenila ovu činjenicu, usprkos etnopolitičkim tvrdnjama.

30 U ovom su pogledu državne elite *disciplinirane* europskim integracijama te su snažno motivirane protiv poticanja ekstremističkoga ili potencijalno nasilnoga nacionalizma.

8. ZAKLJUČAK

Usprkos nacionalističkoj ikonografiji i idealima autarkije, nacije-države nikad nisu bile potpuno zatvoreni, samoreproducirajući entiteti; uvijek su bile ukorijenjene u širim, društvenim, ekonomskim, političkim i vojnim tokovima i mrežama (Mann, 1986). Ta tvrdnja čak ima veću težinu danas nego prije pola stoljeća ili više. Svjetska prevlast engleskoga jezika, pod-mukla privlačnost američke popularne kulture, neodoljiva moć svjetskih financijskih tržišta, propisi međunarodnih institucija i neprestani tokovi migranata viđeni su kao potencijalno denacionalizirajuće snage i trn su u oku nacionalista u cijelome svijetu. No, suvremene nacije-države čak i u krhkom i prividno ranjivom stanju uspijevaju rutinski reproducirati nacionalne jezike i kulture kroz obrazovanje i druge institucije. To ne vrijedi samo za velike nacije-države, nego i za malene države poput Estonije s manje od milijun izvornih govornika estonskoga jezika; isto tako vrijedi za nesuverene, ali manje ili više autonomne teritorije poput Quebeca ili Katalonije.

Mogu li manjinske populacije bez autonomne teritorijalne uprave činiti isto? Odgovor na to pitanje nešto je složeniji. Kratkoročno, manjinske populacije poput transilvanijskih Mađara doista mogu reproducirati vlastitu nacionalnu kulturu i jezik. Gusta mreža institucija mađarskoga društvenog svijeta u Transilvaniji zaista je bila osobito uspješna u međugeneracijskom reproduciranju Mađara kroz gotovo stotinu godina rumunjske vladavine, usprkos desetljećima jake rumunjske politike nacionalizacije. Uspjeli su socijalizirati nove generacije koje se nastavljaju etnokulturalno identificirati kao Mađari, koje govore mađarski i koje ga smatraju prirodnim govoriti u javnoj kao i privatnoj sferi, tj. ne samo među prijateljima i obitelji već i u školama, crkvama, udruženjima, medijima, kazalištima i nekim poduzećima. I sama mreža mađarskih institucija uspješno je reproducirana iz dana u dan zahvaljujući nesvjesnim odlukama i djelovanjima Mađara (odluke i djelovanja poput mreže prijatelja, izbora jezika, vjerske afilijacije, sklonosti određenim medijima, bračne kombinacije i izbora škola).

Međutim, etnička reprodukcija dugoročno ima svoje granice. Iako se mađarski svijet Cluja i drugih transilvanijskih mjesta većinski ponovno reproducira, proces nije potpun. Sklon je eroziji u tri glavna smjera: pod utjecajem okolnog rumunjskog svijeta (kroz visoko obrazovanje i zapošljavanje u rumunjskim krugovima, mješovite brakove i međugeneracijsku asimilaciju), pod utjecajem Mađarske (kroz studij, posao i moguće preseljenje) i iznutra (kroz niske stope fertiliteta u kombinaciji s nerazmjernom emigracijom mladih i asimetričnom dobnom strukturom koja iz

toga proizlazi). Dinamika koja dovodi do ove vrste erozije nema ništa s rumunjskim nacionalizmom, kao što sam ranije naglasio, jer se erozija nastavila i nakon slabljenja nacionalizma. I kad bi se potpuno udovoljilo svim većim mađarskim etnopolitičkim zahtjevima (prošireno pravo korištenja mađarskog u javnome životu, kulturalna i teritorijalna autonomija, potpuno javno financiran obrazovni sustav na mađarskom i, kao točka na i, autonomno mađarsko sveučilište u Cluju koje financira država), proces erozije bi u najboljem slučaju bio usporen, a ne eliminiran.³¹

Mađarska manjina u Transilvaniji sastavljena od, po prilici, milijun i pol ljudi i dalje je jedna od najvećih europskih manjina; njene otporne i složene mreže institucija nastavljaju međugeneracijski producirati i reproducirati Mađare. No, nacionalno osviješteni mađarski intelektualci ne dižu paniku kad upozoravaju na daljnji pad u brojkama. Nacionalna homogenizacija ovog polietničkog graničnog prostora nastavlja se i dok teoretičari raspravljaju i slave postnacionalne ili transnacionalne uvjete. Čini se da su, barem u ovom dijelu svijeta, priče o padu nacije-države, ili čak slabljenju te problematične povlake, pretjerane.

31 Daljnje slabljenje mađarske prisutnosti u Transilvaniji ne bi značilo kraj etničke heterogenosti *per se*, no kad bi se trenutni trendovi nastavili, to bi predstavljalo kraj značajne *etnonacionalne* heterogenosti. Poput drugih zemalja u regiji, Rumunjska ima veliku i rastuću romsku populaciju suočenu s ozbiljnim problemima siromaštva, stigmatizacije i diskriminacije. Usprkos zalaganjima nekih romskih aktivista, romski se narod generalno ne vidi – niti ga drugi vide – kao prekogranična neteritorijalna *nacija*, kao *nacionalna* manjina.